


Renata Bizior

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy w Częstochowie

 <https://orcid.org/0000-0003-3216-4037>

**Wyróżniki tekstowe determinowane przez płęć w listach-gazetach
Jadwigi Rafałowiczówny (z początku XVIII wieku)
Uwagi o kobiecym wariacie gatunku**

Streszczenie. Artykuł przedstawia dociekania na temat relacji między gatunkiem wypowiedzi a płcią, rozumianą zgodnie z ustaleniami lingwistyki płci jako płęć kulturowa. Celem pracy jest określenie zakresu wyrażania się kulturowo-społecznej konstrukcji płci w organizacji tekstów należących do kształtującego się dynamicznie gatunku. Praca prezentuje cechy wariantu gatunkowego listu-gazety redagowanego przez kobietę na początku XVIII wieku na zamówienie kobiety ze środowiska magnackiego. Omawia również genologiczny kontekst kształtowania się gazety pisanej oraz wskazuje na istotne dla kobiecego wariantu gazety wyznaczniki tekstowe występujące na płaszczyźnie strukturalnej, interakcyjnej i poznawczej, determinowane przez płęć kulturową i jej specyficzny styl komunikacji.

Słowa kluczowe: płęć kulturowa, genderlekt, gatunek wypowiedzi, list-gazeta, gazeta rękopiśmienna, genologia lingwistyczna, XVIII wiek

*Text distinguishing features determined by gender in Jadwiga Rafałowiczówna's
handwritten newspapers (from the beginning of the 18th century)
Notes on the female genre variant*

Summary. The article describes inquiries relating to the relationship between genre of speech and cultural gender that is understood accordingly to linguistic agreement of gender as cultural gender. The purpose of this paper is to define the scope of cultural and social expression of gender's construction in organization belonging to a dynamically shaping genre. The paper also aims to present of genre's variant features handwritten newspaper edited by woman in the beginning of XVIII century that was ordered by a woman from the magnate community. The article discusses formulation of written newspaper in genealogical context and points at textual determinants crucial for female's version of newspaper that are occurring on the structural, interactive and cognitive surface determined by cultural gender and its specific style of communication.

Keywords: gender, genderlect, genre, handwritten newspapers, linguistics genology, 18th century

Badania nad relacją płeć – język, którym nowy kierunek nadały prace Robin Lakoff (m.in. przełomowa w tym obszarze *Language and Woman's Place*, Lakoff 1975), w dużej części koncentrują się na sposobach używania języka przez kobiety i mężczyzn. R. Lakoff (Lakoff 1975; 1980) przyjęła w prowadzonych przez siebie badaniach perspektywę kontrastywną, zwracając uwagę przede wszystkim na różnice między użyciami języka wykorzystywanymi w komunikacji przez obie płcie. Podejście to jest we współczesnej humanistyce jedną z kilku możliwych i właściwych dla lingwistyki płci obok innych perspektyw: wykluczenia, otwarcia i władzy, zależnych od kierunku postępowania badawczego i postawy samego badacza. Ujęcie kontrastywne pozwala między innymi na interpretację płci poprzez język w różnego typu tekstach (Rejter 2013a: 27–42, 2013b).

Badania sposobów używania języka przez kobiety i mężczyzn wskazują, że wpływ na język i komunikację ma w większej części aspekt kulturowy płci niż jej determinanty biologiczne (m.in. procesy neurofizjologiczne przebiegające w umyśle i ich odbicie w kompetencji językowej). W badaniach lingwistycznych płeć jest zazwyczaj postrzegana w kategoriach intersubiektywnych, powiązanych z porządkiem wyobrażonym, jako płeć kulturowa (*gender*). Jako intersubiektywny konstrukt podlega modyfikacji, czego świadectwem są m.in. zachodzące w okresach wcześniejszych, jak i współcześnie, procesy redefiniowania płci i jej ról społecznych. W zmieniającym się podejściu do płci istotne jest zatem traktowanie jej jako kategorii konstruowanej w konkretnych warunkach kulturowych, społecznych i politycznych (Witosz 2009: 85). Podejście to widoczne jest już w badaniach R. Lakoff (Lakoff 1975, 1980: 242–244), która przyjęła, że o zachowaniach językowych i udziale w określonych praktykach komunikacyjnych, decyduje płeć kulturowa, a nie płeć biologiczna¹.

Poszukiwanie wyróżników zachowań językowych uwarunkowanych przez płeć zaowocowało w ostatnich latach szeregiem badań zróżnicowanych pod względem metodologicznym. Zależności między językiem a płcią mogą być rozpatrywane na płaszczyźnie systemu, ale także w sferze pragmatyki (stylów czy strategii komunikacyjnych) (Woźniak 2014: 298). Na gruncie lingwistyki – jak pisze Bożena Witosz (Witosz 2009: 101, 115) – kategoria płci kulturowej (*gender*) szczególnie ważna jest dla stylistyki, gdyż pozwala na powiązanie wizerunku płci w języku i w kulturze z konsekwencjami praktyk społecznych, m.in.: stereotypami płci, zestawem ról i strategii im wyznaczanych, miejscem i statusem płci w danym społeczeństwie. W obrębie stylistyki kategoria *gender* profiluje badania genologiczne (nad gatunkami „kobiecy”

¹ Na gruncie polskiego językoznawstwa A. Wilkoń (Wilkoń 2000: 101) zaproponował termin biolekt jako nazwę odmiany języka uzależnioną od czynników biologicznych, takich jak płeć czy wiek.

i „męskimi”), nad stylem indywidualnym (wyznaczniki płci, odniesienia do stereotypów płci), analizy stylów konwersacyjnych, interpretacje stereotypów językowych i kulturowych, a także obrazów tekstowych światów. B. Witosz (Witosz 2004: 10), zachowując perspektywę oglądu stylistyki płci, komunikacyjne różnice między płciami ujmuje w opozycyjne kategorie występujące na poziomie gatunkowym (kobięce *lamenty* i męskie *przekleństwa*), na poziomie tematycznym (kobięce zaangażowanie w sprawy prywatne i męskie zainteresowanie sprawami publicznymi), na poziomie ról konwersacyjnych (kobięca *solidarność* i męska *dominacja*), na poziomie uczestnictwa w dialogu (kobięca *gadatliwość* i męska *małomówność*).

Z powyższego wynika, po pierwsze, że w gatunkach wypowiedzi mogą być wyraźnie utrwalone pewne kategorie kulturowo-społeczne i komunikacyjne związane z płcią nadawcy, co pozwala na uznawanie niektórych gatunków za kobiece, innych za typowo męskie (Witosz 2009: 91; Rejter 2013a: 150; Sikorska 2018: 203–208). Po drugie, w gatunkach znajdują również odzwierciedlenie nadrzędne kategorie dyskursywne związane z wizerunkiem i miejscem danej płci w określonej formacji kulturowej. Nurt genologiczny przynosi interesujące możliwości badań nad aspektami kobiecych i męskich sposobów organizowania wypowiedzi, cechami determinowanymi płciowo modelującymi tekstowe konkretyzacje i odciskającymi swoje znamię na gatunku. Gatunki wypowiedzi, stanowiąc ustabilizowane fenomeny kulturowe, mieszczą w sobie ślady kontekstu kulturowego, a istotnym elementem tego kontekstu jest zawsze płeć (Rejter 2013a: 111). W wypadku gatunków, które nie są identyfikowane z nadawcą lub odbiorcą komunikacyjną działalnością konkretnej płci, wykładniki płci mogą być umieszczane na płaszczyźnie tekstowej i różnicować teksty wytwarzane przez kobiety i mężczyźn. Przykładem takich tekstotwórczych okoliczności może być gatunek znany jako świadectwo nawrócenia (Brzozowska 2004), a także te, w których istotną rolę konstrukcyjną pełni opowiadanie (Wyrwas 2004).

1. Założenia badawcze i cel badań

Przedmiotem zainteresowania w artykule są relacje między płcią a gatunkiem wypowiedzi jako formą komunikacyjną, w szczególności sposób i zakres oddziaływania płci kulturowej nadawcy (kobięty) na organizację tekstów stanowiących realizację gatunku kształtującego się szczególnie dynamicznie w XVIII wieku – okresie wybranym do badań.

W centrum zainteresowania jest forma gatunkowa, która nie łączy się kulturowo z pisarską działalnością kobiet, lecz lokuje się na pograniczu praktyk komunikacyjnych, w których uczestniczą kobiety i mężczyźni, i dwóch gatunków. Gatunkiem poddawany analizie jest gazeta pisana (rękopiśmienna),

zwana również listem-gazetą (gazetką), nowinami² pisanyymi lub listem z nowinami, gazetą-listem, a także gazetolistem (Kucharski 2016: 38), którą cechował korespondencyjny transfer informacji (Suska 2019: 111, 2020). Gazeta pisana jest formą dziennikarskiego przekazu, gatunkiem informacyjnym konkretyzującym się w postaci krótkiego tekstu (jedno-, dwustronicowego), składającego się z kilku lub kilkunastu wiadomości i wzmianek, tłumaczonych lub przepisanych z europejskiej prasy – jak podaje Mirosława Siuciak (Siuciak 2016: 355) – lub tworzonych samodzielnie na bazie pozyskanych z różnych źródeł informacji. Gatunek ten jest również ujmowany jako typ listu stanowiący formę dziennikarskiego przekazu (Kucharski 2016: 38). Gazeta była zazwyczaj pisana na zamówienie osób sprawujących władzę lub mających aspiracje polityczne.

Gazeta pisana – jako medium informacyjne³, popularna w XVII i XVIII wieku odmiana prasy periodycznej (Maliszewski 2001: 48) – jest interesującym obiektem obserwacji z uwagi na możliwość aktualizowania się w komunikacji dwóch wariantów tekstowych: kobiecego i męskiego. Wiąże się to m.in. z genezą nowin pisanych, które powstały w efekcie połączenia się dwóch konwencji komunikacyjnych: epistolarnej (list) – otwartej na „kobiece” i „męskie” realizacje – i prasowej (drukowanej gazetowej), ograniczającej udział nadawców kobiet, co wiązało się z pełnionymi rolami społecznymi i ograniczonym dostępem do pełnego uczestnictwa w życiu publicznym⁴. Z uwagi na okoliczności powstania, cel komunikacyjny, odbiorców, tryb organizacji i wymiar poznawczy gazetę drukowaną (ujmowaną jako gatunek w formie kolekcji⁵) w jej odmianie prototypowej uznać trzeba za ukształtowany przez męskich nadawców i ich podmiotowy punkt widzenia. Wspomniane złączenie dwu praktyk i konwencji komunikacyjnych w listach-gazetach daje możliwość odrębnego kształtowania realizacji tekstowych tego gatunku i w konsekwencji występowanie dwu wariantów tekstowych zależnych od kulturowych determinantów płci. O ich organizacji zdecydowały takie kategorie tekstotwórcze, jak: nadawca, realizowany przez niego styl komunikacyjny (Duszak 1998: 260–262) związany z płcią, adresat (odbiorca) wypowiedzi i jego potrzeby komunikacyjne, cel komunikacyjny.

Przeobrażanie się formy gatunkowej na początku XVIII wieku wiązało się z możliwością tworzenia tekstów gazet pisanych przez kobiety znajdujące się

² *Nowiny* są nazwą gatunkową przekazu informacyjnego, używaną w XVI i XVII wieku, zastąpioną później przez wiadomość. W XVIII wieku *nowiny* miały prawdopodobnie negatywne konotacje związane z nierzetelnym, plotkarskim charakterem przekazywanej informacji (Siuciak 2015).

³ Gazety pisane, podobnie jak wcześniej epistolografia, były w poważnym stopniu zinstytucjonalizowaną formą przekazywania informacji, powiązaną z dworami jako swoistymi instytucjami (polityczno-społeczno-kulturalnymi) (Rejter 2000: 7).

⁴ Pełne uczestnictwo w życiu publicznym było domeną mężczyzn, w przeciwieństwie do kobiet, które żyły w wyznaczonych rolach, ramach i miejscach, prowadząc zamknięty tryb życia (Wiśniewska 2003: 256).

⁵ Taką możliwość daje pojęcie kolekcji zaadaptowane na gruncie genologicznym przez Marię Wojtak (Wojtak 2006: 151–152).

w sprzyjającym położeniu społecznym. W zamian za pracę umysłową (regularne pisanie nowin) proponowano im określone wynagrodzenie.

Celem niniejszej pracy jest odpowiedź na pytanie, w jakim zakresie kulturowo-społeczna konstrukcja płci determinuje organizację tekstów należących do danego gatunku, oraz omówienie specyfiki wariantu gazety rękopiśmiennej redagowanej przez kobietę na początku XVIII wieku. Z konieczności jest to wstępna charakterystyka wymagająca pełniejszego opracowania. Zakładam, że w wypadku analizowanego gatunku płeć stanowi znaczący parametr socjokulturowy kształtujący parametry tekstualne i w nich się wyrażający. Ważny również z uwagi na czas, w którym uwarunkowania płci kulturowej były niezwykle silne.

Określenie „kobięcy wariant gatunku” w wypadku nowin pisanych odnosi się do obecności szeregu kategorii determinowanych przez płeć kulturową, do konkretnego sposobu organizacji tekstu, który jest wynikiem oddziaływania schematów społeczno-kulturowych kształtujących płeć kulturową. Wymienić tu trzeba: role społeczne, związane z płcią punkt widzenia świata, mechanizmy poznawcze, wzorce komunikowania się. Przyporządkowanie gatunku lub jego wariantu do sfery kobiecej komunikacji rozpatrywać można na płaszczyźnie tematycznej, strukturalnej i interakcyjnej (Witosz 2004: 13).

Materiał badawczy stanowią nowiny (listy-gazety) pisane na początku XVIII wieku (1710–1720) przez Jadwigę Rafałowiczównę na zamówienie kasztelanowej Elżbiety Sieniawskiej⁶, kobiety zaangażowanej politycznie. J. Rafałowiczówna była warszawską prywatną korespondentką kasztelanowej, jedną z pierwszych kobiet redaktorek prasy rękopiśmiennej. Jako osoba wykształcona samodzielnie przygotowywała oryginalne teksty gazet, za usługi była wynagradzana finansowo przez E. Sieniawską mieszkającą na prowincji. Jest to sytuacja nietypowa. Bożena Popiołek, badaczka dawnej prasy, zwraca uwagę, że „do rzadkości należy fakt, by redaktorem gazety była kobieta” (Popiołek 2000: VII). E. Sieniawska opłacała też innych korespondentów, między innymi Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego, piszącego dla niej gazety w tym samym czasie co J. Rafałowiczówna (Kucharski 2016). Gazety pisane przez te osoby różnią się sposobem organizacji tekstów, co wiąże się również z odmiennymi kulturowo-społecznymi kompetencjami reprezentantów obydwu płci. Nowiny J. Rafałowiczówny redagowane są zgodnie z pewnym rytmem, nie zawsze regularnie, niekiedy dzień po dniu, najczęściej w odstępach tygodniowych lub co dwa tygodnie, zdarzały się również miesięczne przerwy w przekazywaniu informacji.

⁶ Analizowane listy-gazety zostały opublikowane w: J. Rafałowiczówna, 2000, *A z Warszawy nowiny te...*, oprac. B. Popiołek, Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP. Za tym tomem podaję w nawiasach numery stron, z których pochodzą cytowane fragmenty.

2. Płaszczyzna strukturalna i interakcyjna listów-gazet

Na strukturę nowin pisanych na przełomie XVII i XVIII wieku składały się segmenty kompozycyjne właściwe dla listu i gazet drukowanych⁷, niemniej włączanie w tekst elementów epistolarnych miało już charakter recesywny. Kształtująca się struktura gazet pisanych stawała się coraz bliższa strukturze gazet drukowanych, co wiąże się z dążeniem do obiektywizacji, wiarygodności przekazu i jego pełnej informatywności, które były kojarzone z gatunkami oficjalnej prasy. Przy oglądzie wyróżników strukturalnych nowin redagowanych przez J. Rafałowiczównę materiał porównawczy stanowi struktura gazet rękopiśmiennych tworzonych niemal w tym samym czasie przez innego korespondenta – Andrzeja Cichockiego (Dygdała 2016) oraz niepublikowanych do tej pory gazet autorstwa innych korespondentów⁸.

W ramie tekstowej w funkcji nagłówka analizowanych listów-gazet widnieje lokalizacja i datacja (np. *w Warszawie 23 septembris 1717, 5 marca 1716 w Warszawie*) lub jedynie datacja (np. *23 octobris 1718*)⁹. Zdecydowanie przeważają użycia drugiej konstrukcji, rzadko już wykorzystywanej w innych gazetach pisanych. Szczególnie interesujący jest pierwszy segment badanych tekstów, realizowany przez dwa podstawowe warianty strukturalne. Pierwszy ma postać jednostki inicjalnej typowej dla listu (nawiązanie kontaktu z odbiorcą), drugi jest znamieny dla gazet – to segment zawierający pierwszą z serii wiadomość (nowinę). Istotny ze względu na założony przez nadawcę cel jest pierwszy ze sposobów konstruowania wstępnej części tekstów, który cechuje nasycenie subiektywizmem związanym z silnie zarysowaną osobową, emocjonalną relacją nadawczo-odbiorczą typową dla listu. Komponent strukturalny jest tu silnie związany z interakcyjnym. Segment otwierający tekst w sposób typowy dla listu zawiera od jednej do kilku formuł adresatywnych. W tej części tekstu nadawca-kobieta, występująca w 1. osobie l. poj., nawiązuje do spraw prywatnych łączących ją z adresatką lub ze znanymi im osobami trzecimi, a także do wykonywanych przez siebie obowiązków korespondencjonalnych, prawdziwości lub pewności przekazywanych wiadomości, wymienia również uwagi na temat doniesień przekazywanych jej przez adresatkę, jak w przykładowych fragmentach:

⁷ Na marginesie dodam, że z uwagi na dawną, w miarę jednorodną strukturę gazet drukowanych, na którą składał się szereg wiadomości prasowych (Siuciak 2015), gazetę drukowaną uznaję za gatunek w formie kolekcji.

⁸ Gazety te dostępne są w katalogu elektronicznym Biblioteki Kórnickiej: <http://baza1-bis.man.poznan.pl/cgi-bin/makwww.exe?BZ=Rekopisy> (dostęp: 26.03.2021).

⁹ Trudno określić, czy teksty są wyposażone w obligatoryjne dla listu inskrypcyjne formuły adresatywne, ponieważ uwagi edytorskie zamieszczone w tomie nie są precyzyjne, a zapis sugeruje niekiedy pomijanie w niektórych listach pewnych początkowych i końcowych elementów tekstu. Nie jest to jednak istotne. Z pewnością inskrypcja *Jaśnie Oświecona Mci Dobrodziejko* została użyta w tekście pierwszych nowin z 1710 roku [8].

Kiedy moje awizy kontentują WMM Panią moją Dobrodziejkę, mój to jest wielki *plaisir* i cieszę się z tego, jakoż też i pewna, że czynię staranie jakoby mogła się czego słusznie dowiedzieć, szczególnie dla opisania WMM Pani Dobrodziejki rzeczy prawdziwych [78].

Bardzo to dobrze WMM pani Dobrodziejka uczyniła, żeś się zatrzymała w Stryju dla wezbrania wód, które ze tam dostatkiem obfitują, tu zaś u nas ustawne wiatry, suchość wielka tak, że pozawiazywane pączki z drzew wicher objiła i otrząsa, iż podobno i owoców mało się spodziewają [...] [140].

Omawiane segmenty inicjalne są silnie nasycone środkami fatycznymi budującymi kontakt między nadawcą a odbiorcą, sprzyjający tworzeniu i podtrzymywaniu pozytywnych więzi między kobietami. Nawijając do wyników obserwacji Deborah Tannen (Tannen 1995: 89), zaznaczyć trzeba, że mamy tu do czynienia z aktami porozumiewania się¹⁰ (budowania kontaktu i tworzenia więzi) mającymi charakter prywatny, które poprzedzają segmenty o funkcji informacyjnej. Częstym aspektem treściowym jednostek tekstowych, w których autorka zwraca się bezpośrednio do adresatki nowin, jest stan zdrowia, zwłaszcza jego pogorszenie. W tych fragmentach jeszcze bardziej uwidacznia się ciągła dbałość o relacje interpersonalne i podtrzymywanie dobrego, przyjaznego kontaktu. Jego nawiązywanie i utrzymywanie odbywa się za pomocą konwencji epistolarnego dialogu o życiu osobistym adresatki nowin lub ich redaktorki, co jest trwałą cechą kobiecej komunikacji (Tannen 1995: 132), także dawniejszej. O staraniach J. Rafałowiczówny o dobrą jakość relacji między kobietami i odpowiedni ich wymiar emocjonalny świadczą użycia aktów o modlitewnym charakterze, nawiązujących do modlitw wstawienniczych, błagalnych, pochwalnych, kierowane do Boga w intencji E. Sieniawskiej, a także życzenia Bożej opieki nad jej zdrowiem adresowane do niej samej (np. „za co niech będzie Panu Bogu chwała, że w dobrym zdrowiu” [188], „Niechże Pan Bóg błogosławi i dalej dopomaga we wszystkim WMM Pani i Dobrodziejce mojej” [174], „Niech będzie Pan Bóg pochwalony, że ta słabość zdrowia ustąpiła” [200]). Wspomagającą rolę w tworzeniu relacji odgrywają zapewnienia o modlitwach odmawianych w klasztorze w intencji E. Sieniawskiej, co uznać można za szczególną troskę o dobro adresatki i kształtowanie więzi psychicznej między kobietami. Przykładem takiego zachowania językowego są fragmenty:

Luboć jeszcze WMM Pani moja Dobrodziejka piszesz mi, że w słabości zdrowia dajesz mi znać o melioracji jego, co mię przecież bardzo cieszy, gdyż prawdziwie to mówię, że nigdy o nic na świecie tak się nie frasuję, ani dbam, jak o jedyne zdrowie tej Pani, której od wszelkiego czasu jestem w obligacji i której szczególną łaską sustensuję. Do nieba ustawicznie suplikuję, aby WMM Pani Dobrodziejce mojej użyczyło zdrowia jak najlepszego [38].

Jakiś to katar bardzo ciężki, ponieważ WMM Pani moja Dobrodziejka musiałaś się tak długo łóżkiem bawić. Jegomość Dobrodziej nie mógł się prędzej wybrać w drogę do Warszawy. Pana Jezusa proszę, aby ten ból głowy ustał i katar, i do WMM Pani mojej Dobrodziejki nie miał przystępu, bo mię to niezmiernie turbuje, że we Lwowie powietrze ustaje [...] [236].

¹⁰ D. Tannen (Tannen 1995: 89) wyodrębnia je w opozycji do aktów informowania.

Segmenty o genezie epistolarnej służą wyrażaniu emocjonalności zorientowanej zazwyczaj pozytywnie, wspierająco oraz wysokiego stopnia empatii, cech właściwych kobiecej komunikacji, sprzyjających budowaniu głębokich relacji międzypersonalnych i poczuciu wspólnoty. W omawianych segmentach inicjalnych znajduje odzwierciedlenie bogata gama zróżnicowanych emocji i empatycznych odczuć, które ujawnia w tekstach korespondentka, m.in.: zadowolenie („teraźniejsza poczta wielkie mi ukontentowanie przyniosła” [237]), radość („Jakom jest uweselona na początku popielcowej środy, gdy odbieram pożądaną nowinę o polepszeniu zdrowia WMM Pani mojej Dobrodziejki” [135]), wdzięczność („Každy list, który odbieram od WMM Pani mojej Dobrodziejki nowe zaciągi kładzie na mnie do dziękczynienia WMM Pani mojej Dobrodziejce za świadczące mnie [...] łaski” [126]), podziw („Samo niebo musi być obligowane WMM Pani mojej Dobrodziejce, kiedy temu, którego nazywamy powszechnie Ojciec nasz, tu na ziemi dopomagasz zawiadować i pieczołowić się sierotami” [75]), współczucie i zrozumienie („Jakom ja zafrasowana, że i do WMM Pani Dobrodziejki mojej te kolki zaszły, nie umiem tego piórem wyrazić” [138], „Żałuję bardzo nowej Jegomości Dobrodziejca słabości zdrowia, bo efekcja kamienia jest bardzo natarczywa i przykra” [113]), troska („Wrz z konsolacją odebrałam i frasunek [...] iż od kilku dni i ruszyć się nie możesz, to mię niezmiernie trapi i frasuje” [204]).

Jednostki tekstowe o charakterze epistolarnym zawierają też akty grzeczności językowej uwarunkowane przez okoliczności pragmatyczne, takie jak życzenia, podziękowania, gratulacje (np. „Przymnożenia zacnej krwi Lubomirskich winszuję WMM Pani mojej Dobrodziejce w osobie Jmć panny podkomorzanki koronnej” [227]). Wskazuje to na istotne znaczenie w komunikacji między kobietami aktów etykiety językowej, również w jej wymiarze kurtuazyjnym, której konwencje były dawniej bardziej rozwinięte niż obecnie (Cybulski 2003). Zwrócić uwagę należy również na rzadziej występujące otwarcia tekstu o funkcji panegirycznej, charakterystyczne dla relacji korespondent – przedstawiciel (przedstawicielka) możnowładztwa (tekst datowany na 13 *decembris* 1714 [75]).

Wnioskować można, że segmenty inicjalne nawiązujące do struktury listu, z uwagi na ich wymiar interpersonalny, są determinowane przez kulturową płęć nadawcy i odbiorcy odzwierciedlającą się w nastawieniu na bliski, emocjonalny i osobisty kontakt. Znajdują w nich swój językowy wyraz cechy komunikacji kobiecej: widoczna na poziomie ról komunikacyjnych kobieca solidarność ujawniająca się w aktach wspierania i budowania wspólnoty doświadczeń (Witosz 2004: 10), w orientacji na drugą osobę, skupianiu uwagi na jej stanie emocjonalnym i fizycznym, trudnościach osobistych, empatyczność wyrażane w zróżnicowanych aktach mowy o ekspresywnym charakterze (Brzozowska 2004: 215). Istotna jest właściwa kobiecemu genderlektowi intensyfikacja struktur grzeczności językowej, w tym mających charakter kurtuazyjny, sprzyjająca konwersacyjnej współpracy, nasycenie tekstu wykładnikami subiektywnymi (emocjonalnymi

i wartościującymi) i dominacja wykładników językowych odnoszących się do sfery psychicznej (Lakoff 1980: 246–258; Witosz 2009: 112). W pragmatycznym wymiarze wypowiedzi mamy w konsekwencji zjawisko konstruowania empatycznego nadawcy, otwartego na drugą osobę i wyczulonego na relacje interpersonalne, co nie jest zbyt istotne dla funkcji gazet pisanych, ale współgra z celem komunikacyjnym gazet kobiecych oraz z ich tematyką. Odzwierciedlany w ten sposób w tekstach obraz korespondentki splata się z jej rolą informatorki mającej za zadanie śledzenie życia towarzyskiego i pozyskiwanie informacji o charakterze prywatnym, osobistym.

Część listów-gazet J. Rafałowiczówny jest osadzona dość mocno w strukturach epistolarnych, co można uznać za właściwe dla kobiecego wariantu nowin pisanych (w porównaniu z wariantem męskim, m.in. ze wspomnianymi listami A. Cichockiego), z racji możliwości wyrażania się cech stylu kobiecej komunikacji, o których mowa była wyżej. W gazetach pisanych przez mężczyzn widoczny jest znacznie wyższy stopień strukturalnego autonomizowania się nowin pisanych względem listu. Gazety pozbawione są formuł listowych, a list staje się jedynie tekstem towarzyszącym gazecie pisanej.

Po omawianych segmentach, niekiedy niezwykle ekspresywnych, sygnalizujących wysoką inteligencję emocjonalną kobiety-nadawcy gazety pisanej i kompetencje interpersonalne, dochodzi do zmiany konwencji na prasową i przejście na inny sposób pisania – informacyjno-prasowy. Kolejne jednostki tekstowe realizują uzualne normy gatunku informacyjnego – wiadomości lub wzmianki, redagowanej w 3. osobie, zobjektywizowanej, sporadycznie zawierającej pierwszoosobowy komentarz korespondentki. Tryb prasowy charakteryzuje się zerwaniem spójności tematycznej między poszczególnymi doniesieniami i ich autonomicznością.

Z kolei ostatni segment nowin pisanych przez J. Rafałowiczównę, następujący po serii wiadomości i wzmianek, ma trzy warianty kompozycyjne. Jest to: 1) typowy dla gazet segment informacyjny (wiadomość prasowa lub wzmianka), w którym zdarzają się użycia form 1. osoby sygnalizujące wiarygodność przekazu, 2) segment informacyjno-komentujący, w którym nadawca ujawnia swoją opinię w 1. osobie, 3) segment epistolarny pełniący funkcję zamknięcia, w którym nadawca używa 1. osoby, pisząc o sprawach prywatnych lub dołączając doniesienia z ostatniej chwili. Typ akapitu epistolarnego występuje w analizowanych tekstach zdecydowanie rzadziej niż tego rodzaju segmenty inicjalne. Aby zilustrować różnicę między zakończeniami tekstów nowin, przytaczam przykłady trzech różnych typów finalnych jednostek tekstowych:

1) Jmć pani referendarzowa do Warmii na połóg jedzie i w piątek przyszły z Warszawy wyjeżdżać stąd [ma] [186].

2) Bardzo ja żałuję książećcia Rakocego, że na ostatku dał się namówić, bo już dawno tu słychać było, że go bisurmani do siebie ciągnęli, tylko że się jeszcze opierał [172].

3) Winszuję WMM Pani mojej Dobrodziejce, że przynajmniej przez te cztery niedziele rezydencji na trybunale wygrałaś WMM Pani moja Dobrodziejka sprawę (z Jegomości panem Głębockim) Jegomości Pana Dobrodzieja, z czego jako się cieszę i do pańskiej akomoduję protekcji i łaski [221].

Zgodnie z założeniem o wyrażaniu się płci kulturowej w tekstach danego gatunku interesujący jest trzeci wariant finalnej części nowin, w którym podobnie jak we wstępie zmienia się tryb komunikacji na prywatny, zorientowany na podtrzymywanie relacji zażyłości i wzajemnej życzliwości. Sposób wyrażania się płci w strukturze tekstu można również odnaleźć na poziomie jego spójności, hierarchizowania informacji itp.; te zagadnienia z konieczności pomijam.

3. Płaszczyzna tematyczna listów-gazet

Odmiana kobiecej gazety pisanej również na płaszczyźnie kognitywnej manifestuje cechy właściwe płci kulturowej korespondentki. Z tego punktu widzenia istotne są przede wszystkim segmenty informacyjne, czyli odrębne formalnie i tematycznie wiadomości (nowiny) lub wzmianki. Podstawowa różnica, jaka jest widoczna w porównaniu z tekstami korespondentów mężczyzn, to relacjonowanie w wiadomościach określonej sfery życia i lokalny stołeczny zakres informacji. Nowiny J. Rafałowiczówny zawierają dane o życiu towarzyskim i prywatnym ówczesnych osobistości, zdecydowanie rzadziej o życiu publicznym i społecznym. Z kolei nowiny pisane przez mężczyzn informują w głównej mierze o wydarzeniach publicznych, politycznych: krajowych i zagranicznych, podobnie jak prasa drukowana, m.in. „Merkuriusz Polski” (Ostaszewska 2011: 95). Ten stan rzeczy jest konsekwencją udziału kobiet i mężczyzn w innych sferach życia, innych punktów widzenia świata i wynikającego z tego zainteresowania informacjami o określonym charakterze. Zaznaczyć warto, że korespondentka jako kobieta pozostaje w pewnym „zamkniętym świecie” – wytyczonym przez normy społeczno-kulturowe – i swoją bazę informacyjną buduje na prywatnych kontaktach i rozmowach prowadzonych „u kraty” klasztoru wizytek, miejsca, do którego dociera wiele ówczesnych nowin, o czym sama wielokrotnie wspomina.

Z przekazywanych wiadomości wynika, że E. Sieniawską jako odbiorcę nowin pisanych, poza sprawami publicznymi, o których donosił jej J.K. Rubinkowski w swoich gazetach, równie mocno interesowało życie towarzyskie stolicy, fakty z życia osób pochodzących ze środowiska magnackiego i bogatej szlachty, ich sprawy osobiste. J. Rafałowiczówna z własnej inicjatywy uzupełnia ten główny nurt tematyczny swoich gazetek o wieści z codziennego życia stolicy: kradzieże, rozboje, zabójstwa, ceny żywności, warunki pogodowe, epidemie, kreśląc pełniejszą perspektywę życia w Warszawie.

Częstym tematem wiadomości są różnego typu ceremonie i istotne wydarzenia towarzyskie, takie jak: bankiety, kolacje, zabawy, maskarady, o których J. Rafałowiczówna pisze krótkie wzmianki zawierające podstawowe informacje:

co?, gdzie?, kiedy?, kto? („U Jegomości pana kanclerza w. k. bankiet w niedzielę, w poniedziałek u Jegomości pana marszałka koronnego, gdzie wszystko państwo było” [102]) lub wiadomości o większym stopniu szczegółowości podające dane o bankiecie i ważnych osobach w nim uczestniczących, w tych fragmentach uwaga jest skupiona głównie na kobietach (np. pierwsza, obszerna wiadomość w gazecie z 27 stycznia 1718 roku [174]). Innym przedmiotem zainteresowania są częste przemieszczanie się osób, wyjazdy z Warszawy do siedzib rodowych i z powrotem, podróże („Z Częstochowy powróciła też pani wojewodzina brzeska kujawska z księżniczką Jmć Radziwiłówną i panną starościanką łukowską z nimi jadą prosto do Białej” [161]), także śluby („Ślub był w niedzielę z weselem u Jegomości pana podkomorzego, w poniedziałek zaś Jegomość pan podskarbi koronny kolację sprawował. Jegomość ks. Biskup warmiński ślub dawał, po tym weselu zaraz Ichmść państwo podkomorostwo odjechali” [108]), śmierć i pogrzeby różnych osób („Straszny to żal i frasunek w domu księstwa Ichmść Radziwiłów, stracił syna najstarszego, kawalera bardzo grzecznego” [96]) oraz choroby. Informatorka E. Sieniawskiej pisze również o problemach społecznych: biedocie miejskiej, ubóstwie, chorobach, głodzie, żebractwie.

Istotnym, niejako z konieczności, głównym tematem wiadomości prasowych są król i dwór królewski oraz jego działania towarzyskie. Nowiny na ten temat z reguły umieszczane są na pierwszym, strategicznym miejscu, przed innymi nowinami, a ich struktura ma postać rozbudowaną i szczegółową lub depeszową, np.:

Król Jegomość wczorajszego dnia pojechał do Otwocka, gdzie tam na Kępie blisko Otwocka ma monarcha solenny bankiet sprawić przy jakiejś sztuk osobliwości, bo na statku spłynęło wodą drzewo z osobliwymi specjalami. W naczyniach według proporcji drzewa wielkości, a wszystkie drzewa małe mają być, ale rodzajne i z owocami. Sam tedy król Jegomość przodem pojechał, aby to tam w obecności pańskiej wszystko ustawiono i szykowano dla tego bankietu. Wiele państwa zatrzymano i Jegomości Dobrodziejowi nie dopuszczono absantować się. Jegomość ks. biskup poznański dnia jutrzejszego wyjeżdża z Poznania [102].

Tu też u króla Jegomości w zamku na kaplicy zaczęło się od pierwszej niedzieli adwentowe nabożeństwo. Jegomość ks. Germain co niedziela miewa kazanie, na którym monarcha assiste i Jegomość ks. Nuncjusz bywa na nim [76].

Koncentrowanie uwagi na człowieku, w drugiej kolejności na wydarzeniach, jest istotną cechą dziennikarstwa J. Rafałowiczówny. Ten antropocentryczny aspekt tekstów nowiniarskich oddziałuje na strukturę listów-gazet, w których incipity kolejnych wzmianek i wiadomości zaczynają się od nazwy osoby, a struktura informacyjna tych jednostek tekstowych ma postać: kto, o jakiej pozycji społecznej, co zrobił, z udziałem kogo, kiedy, tak jak w tekście datowanym na 27 *aprilis* 1719 [198], z którego przytaczam incipity: „Gronko-sia¹¹ bardzo żałuję”, „Jmć pani wojewodzina podlaska”, „Jmć pani podczaszyna

¹¹ Gronkość jest nazwą osobową królowej.

koronna z swoim Jegomości”, „Jegomość panu Sapieże, pisarzowi”, „Jmć pani Potocka, podstolina W.Ks.L., z domu Duninówna”.

Kobieca perspektywa widzenia świata pozwala korespondentce zwracać szczególną uwagę na sieć powiązań między opisywanymi w wiadomościach osobami i określać rodzinne lub towarzyskie relacje (np. „Wchodziła z nią i rodzona siostra tego Jegomości pana Załuskiego, starosty rawskiego, to jest kasztelanica rawska, która to teraz mieszka przy bratowej swojej” [158]). Cechą determinowaną przez płeć jest również koncentrowanie uwagi w wiadomościach na życiu i sprawach kobiet, uwikłanych w różnorodne związki społeczne, stąd też największa liczba nowin dotyczy kobiet ze sfer bliskich adresatce. Widocznym śladem tej cechy na płaszczyźnie językowej jest bardzo duża liczba odmęzowskich i odojcowskich określeń kobiet, w rodzaju: *królewiczowa, kanclerzyna koronna, wojewodzina malborska, generałowa, miecznikowa koronna, księżniczka, starościanka oświęcimska, wojewodzicowa oświęcimska, pisarzowa, chorążyna zakroczymska* oraz sporadycznie używane określenia obce: *Madame de Juk, Mademoiselle Freyle, Madame Flukowa, Madame la comtesse Sapieżyna*.

Wyraźnie zarysowanym tematem nowin jest intymny, osobisty świat kobiet, którego częścią są doświadczenia łączące się z cierpieniem, chorobami, ciałem, ze słabością fizyczną i psychiczną. Autorka nowin informuje o narodzinach kolejnych dzieci (*powiła córkę, powiła syna, dziecię żywe się urodziło*), o intymnych problemach kobiet: ciążyach, poronieniach, położu, a także o ich śmierci przy narodzeniu dziecka. Zazwyczaj relacjonuje te wydarzenia w sposób obiektywny, neutralny emocjonalnie, czym zbliża się do konwencji relacji prasowej, np.:

Księżna Jmć Józefowa tu w Warszawicach rezydowała i w tych strasznych grzmotach przeleżała się, a ciężarną była już piąty miesiąc i tak poroniła i haniebnie chorowała. [...] Jegomość pan miecznik z doktorem królewskim dowiedziawszy się o takim przypadku rodzonej swojej, biegał co prędzej, ale ze wtorku na środę w nocy umarła i już darmo i doktor przyjechał [90].

Poza tym w wiadomościach pojawiają się informacje o chorobach i śmierci małych dzieci, stanie psychicznym niektórych kobiet („byle zdrowa była, ale się jej słyseż nie zanosi na zdrowie, bo bardzo źle jej w głowie i niczym to powaryowanie rozumu nie może do pierwszej pory przyjsć” [119], „Jest bardzo nędzna i powiadała mi, że się srodze turbowała i w melankoliej¹² była, ale już teraz przychodzi do siebie” [165]). J. Rafałowiczówna przekazuje szczegóły chorób, omdleń, innych przypadłości towarzyszących kobietom („Od soboty zachorowała na tercjanę, miewa febrę z gorączką, wczoraj trzeci paroksyzm miała” [58]), a także o ich stanie fizycznym:

Jmć pani wojewodzina infancka po położu swoim była u mnie, ale bardzo nędzna już na Ruś wyjechała z Warszawy, córeczkę też swoją prezentowała mi, która jest jako pierożek tłusciuchna i już się zda rażna [154].

¹² Melancholia funkcjonuje w tekście jako rodzaj przypadłości psychicznej, bliskiej depresji.

Na osobną uwagę zasługuje sposób zdobywania informacji, o którym korespondentka E. Sieniawskiej niekiedy pisze. W przeciwieństwie do wiadomości pisanych przez wspomnianego już J.K. Rubinkowskiego, który jako pocztowiec pozyskiwał informacje z wielu źródeł, m.in. gazet (Kucharski 2016: 39, 43), J. Rafałowiczówna, ograniczona społecznymi konwencjami zachowań stosowanych dla kobiet na początku XVIII wieku, opiera swoje przekazy informacyjne m.in. na rozmowach „u kraty” klasztoru, pogłóskach, czasami plotkach, sądach innych osób. Zamieszczane w wiadomościach wyznaczniki metajęzykowe, w rodzaju: *podobno* („Jednak, że podobno niedługo w tej Jmć rezolucji będzie mogła zostawać” [61], „bała się podobno, aby wielkim wiazaniem nie była obciążona” [100]), *powiadają* („Tu znowu insze nowiny powiadają, że ten bankiet [...] na niedzielę przyszlą odłożony ma być” [103], „teraz znowu powiadają, że aż za cztery niedziele wyjdzie” [134]), *mówią to* („Mówią to, że na wiosnę mogą być znalezione” [48]), *rozgłasza się* („ani rodzice pana młodego, ani nawet młodszy brat jego nie wiedział. Dopiero to tam teraz nowalia¹³ się rozgłasza” [126]) wskazują na nie zawsze potwierdzone źródła informacji.

Inne fragmenty sygnalizują rzetelność w pozyskiwaniu informacji, poszukiwanie pewnych danych, sprawdzanie ich, dociekanie prawdy (*sprowadziła do kraty, upewniona*), jak w wypadku wiadomości, która została pozyskana od tapicera:

Drągi do łóżka WMM pani Dobrodziejki sam pan Thorzycki wziął z klasztoru [...] tam tapisier widział, powiada, że wszystko jest, ja nie tylko posłała pytając, alem i P. tapicera sprowadziła do kraty, abym od niego upewniona była, który powiada, że wszystko jest [235].

4. Zakończenie

W XVIII wieku na znaczeniu zyskują gazety rękopiśmienne, które są pisane przez mężczyzn, co ma związek z czynnikami kontekstowymi: uczestnictwem w życiu publicznym, dostępem do informacji na tematy polityczno-gospodarcze krajowe i międzynarodowe oraz do zróżnicowanych źródeł informacji. Te i inne czynniki wpływające na organizację tekstów gazetowych sprzyjają ekspansji gatunku w inwariancie rozwijanym przez korespondentów (mężczyzn), który to inwariant decyduje o tożsamości dynamicznie rozwijającego się gatunku gazety pisanej¹⁴. Z kolei listy-gazety (listy z nowinami) redagowane sporadycznie przez kobiety lokują się z boku głównego nurtu rozwojowego gatunku, o czym decyduje zakres tematyczny i związane z nim osłabione wyznaczniki prasowości (ekspozycje wiarygodności, modalności epistemicznej, dane o źródłach informacji, jakość serwisu informacyjnego). Wspomniane czynniki

¹³ *Nowalia* oznacza ‘nowość, najnowszą wiadomość’.

¹⁴ Te informacje podaje jako wynik innych moich badań nad gazetami rękopiśmiennymi, które są w trakcie opracowywania.

znajdują swoje odbicie w organizacji tekstów i powstaniu odrębnego wariantu gatunkowego, odpowiadającego na potrzeby poznawcze kobiet.

W wypadku gazety rękopiśmiennej mamy do czynienia z kilkoma zjawiskami, które wpływają na możliwość występowania wariantów gatunku zależnych od płci. Po pierwsze, jest to gatunek kształtujący się na wzorcu uzualnym tworzącym się w praktyce pisarskiej, dynamicznie przechodzący od formy epistolarnej do prasowej. W wymiarze poznawczym gatunek ten obejmuje szeroką sferę ludzkiej działalności: publiczną, w której głównie mężczyźni, oraz towarzyską i prywatną, która była podstawowym obszarem realizowania się kobiet. Normy gatunkowe nie wyznaczają nadawcy ze względu na płeć (kobieta/mężczyzna), zasadniczo gatunek nie ma ścisłych ograniczeń związanych z płcią, ani na poziomie nadawczym, ani odbiorczym. Niemniej jednak odbiorcy gazet (którymi byli częściej mężczyźni) preferują określonego nadawcę (mężczyznę), jako że to on decyduje o organizacji tekstu, używając określonych strategii komunikacyjnych i mając dostęp do istotnych informacji. Druga strona tej sytuacji wiąże się, jak można sądzić, nie tylko z ograniczoną liczbą korespondentek (z uwagi na socjokulturowe uwarunkowania działalności kobiet), ale przede wszystkim z inną perspektywą widzenia świata, odmiennym stylem komunikacyjnym kobiet ujawniającym się w procesach tekstotwórczych oraz preferowaniem tradycyjnej formy gatunkowej, jaką stanowi list.

Źródła

Rafałowiczówna J., 2000, *A z Warszawy nowiny te...*, oprac. B. Popiołek, Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP.

Literatura

Brzozowska D., 2004, *Creating Gender in Texts. A Study in Two Testimonies*, „Stylistyka” 13, s. 207–217.

Cybulski M., 2003, *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Duszek A., 1998, *Tekst, dyskurs, komunikacja międzykulturowa*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dygdała J., 2016, *Wstęp. O gazetach pisanych i nie tylko*, w: *Od Augusta Mocnego do Augusta III. Doniesienia z Warszawy Andrzeja Cichockiego z lat 1732–1734*, wyd. J. Dygdała, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie.

Kucharski A., 2016, *O sobie, ludziach i świecie. Listy Jakuba Kazimierza Rubinkowskiego do Elżbiety Sieniawskiej jako egodokumenty i źródła wiadomości gazetowych (1716–1726)*, w: B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby (red.), *Kobiece kręgi korespondencyjne w XVII–XIX wieku*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, s. 31–44.

Lakoff R., 1975, *Language and Women's Place*, New York: Harper & Row.

- Lakoff R., 1980, *Język a sytuacja kobiety*, w: B. Stanosz (red.), *Język w świetle nauki*, przekł. U. Niklas, Warszawa: Czytelnik, s. 239–260.
- Maliszewski K., 2001, *Komunikacja społeczna w kulturze staropolskiej. Studia z kształtowania się form i treści społecznego przekazu*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Ostaszewska D., 2011, „*Merkuriusz Polski*” – początki kształtowania się komunikacji masowej, w: S. Borawski, M. Hawrysz (red.), *Zielonogórskie Seminarium Językoznawcze 2010*, Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, s. 85–95.
- Popiołek B., 2000, *Wstęp*, w: J. Rafałowiczówna, *A z Warszawy nowiny te...*, oprac. B. Popiołek, Kraków: Wydawnictwo Naukowe AP, s. I–XX.
- Rejter A., 2000, *Polifoniczność gatunkowa „Merkuriuma Polskiego” z 1661 roku*, „*Napis. Pismo poświęcone literaturze okolicznościowej i użytkowej*” 6, s. 7–17.
- Rejter A., 2013a, *Płęć, język i kultura*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter A., 2013b, *Władza płci w perspektywie komunikacyjnej*, „*Oblicza Komunikacji*”, nr 6, s. 23–37.
- Sikorska K., 2018, „*Kobiece*” gatunki telewizyjne. *Geneza i kulturowe przeobrażenia*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Siuciak M., 2015, *Problem kształtowania się gatunku a stabilizacja jego nazwy – na przykładzie wiadomości prasowej*, w: D. Ostaszewska, J. Przyklenk (red.), *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 5: *Gatunek a granice*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 326–334.
- Siuciak M., 2016, *Dyskurs publiczny w perspektywie diachronicznej*, w: B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek (red.), *Dyskurs i jego odmiany*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 350–357.
- Suska D., 2019, *Realizacja wzorca gatunkowego wiadomości prasowej w gazetach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza z lat 1771–1776*, „*Filologicznij Czasopis*”, nr 1, s. 111–121.
- Suska D., 2020, *Kategoria prasowości i jej wykładniki w osiemnastowiecznych gazetkach rękopiśmiennych Jędrzeja Kitowicza*, „*Poradnik Językowy*”, nr 1, s. 69–78.
- Tannen D., 1995, *Ty nic nie rozumiesz! Kobieta i mężczyzna w rozmowie*, przekł. A. Sylwanowicz, Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Wilkoń A., 2000, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wiśniewska H., 2003, *Świat płci żeńskiej baroku zaklęty w słowach*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Witosz B., 2004, *Obrazy zachowań komunikacyjnych kobiet i mężczyzn we współczesnej literaturze*, „*Stylistyka*” 13, s. 7–27.
- Witosz B., 2009, *Dyskurs i stylistyka*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtak M., 2006, *Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków*, „*Poznańskie Spotkania Językoznawcze*” 15, s. 143–152.

Woźniak E., 2014, *Język a emancypacja, feminizm, gender*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 60, s. 298–312.

Wyrwas K., 2004, *Uwagi o kobiecym i męskim sposobie opowiadania*, „Stylistyka” 13, s. 97–113.



© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Received: 16.02.2021. Accepted: 30.04.2021.
